

bok recensioner

Ett brett perspektiv på hälsa, sjukdom och sjukvård

ROBERT G. EVANS, MORRIS L. BARER, THEODORE R. MARMOR

Why are Some People Healthy and Others Not? The Determinants of Health of Populations

Aldine de Gruyter, New York 1994.

Redaktörerna till denna bok, som också är medförfattare till ett flertal av kapitlen, samt övriga författare, ingår i en grupp, vid *The Canadian Institute for Advanced Research (CIAR)*, samtliga med bred folkhälsobakgrund samt en hälsoekonomisk inriktning. I förordet visar det sig att det finns kopplingar i gruppen till genetik, antropologi, fysiologi och ekonomi.

En målsättning med boken är att sammanställa ett antal observationer, som benämns "avvikande upptäckter", i en modell. Observationerna integreras och tolkas för att finna vilka faktorer som är avgörande för hälsotillståndet hos en befolkning. Författarna anser att bokens slutsatser bör leda till ett paradigmskifte och få regeringar att förändra sin hälsopolitik. Det andra målet är att öka förståelsen av den formella hälsovårdens roll som ett propagandamedel för att mobilisera våra resurser att förbättra vår hälsa.

Boken har växt fram kring de intellektuella utmaningarna att sammanställa de idag avskilda områdena, att förändra själva uppfattningen kring vad hälsa är, samt att visa på begränsningar som finns med hälsovårdsinterventioner och den forskningen som har lett fram till dessa.

Boken är indelad i fyra avdelningar. I den första beskrivs och sammanställs några "avvikande resultat" från olika

forskningsstudier. Här framgår också bokens metodologiska uppbyggnad kring begreppet "heterogenitet" eller olikheter i hälsostatus mellan befolkningsgrupper och individer. Med detta avses systematiska olikheter i det genomsnittliga hälsotillståndet hos människor i olika regioner, med olika yrken, under olika tidsperioder, med olika utbildningsnivå samt inom olika sociala klasser i samhället.

Olika definitioner av begreppet hälsa diskuteras och vikten av att skilja hälsobegreppet från faktorer som avgör hälsotillståndet betonas. Frågan om det går att producera mer hälsa i den rikare delen av världen dryftas. En begreppsapparat byggs upp med en modell bestående av faktorer som fastställer varför vissa personer förblir friska medan andra blir sjuka. Sociala, kulturella, ekonomiska, ekologiska m fl faktorer förs in i modellen.

Den andra avdelningen i boken presenterar en "redovisningsram" där de nya bevisen sammanställs för att visa vilka faktorer som inverkar på vem som blir sjuk och vem som inte blir sjuk. Faktorer som avgör hälsotillståndet hos en befolkning är inte enbart oöverskådliga och komplexa, utan de samspelar och motverkar varandra inbördes. Ett tidsglapp mellan orsak och verkan, samt att dessa faktorer varken är rätlinjiga eller sker samtidigt, försvårar bevisningen.

Som ännu en viktig komponent kring hälsa införs kulturbegreppet. Det handlar om det gemensamma medvetandet, och undermedvetandet, som framkommer vid tolkningen av sjukdomen i en viss befolkning. Exempel från såväl somatiska sjukdomar som depression och schizofreni och upplevelsen av menopausen i olika grupper förs fram. Kulturen kan både ha en bufferteffekt och en stödjande funktion.

Nya landvinningar inom genetiken debatteras och relationen mellan genetiska faktorer och hälsoeffekter i en viss befolkning genomlysas och det fastslås att en individs genetiska anlag blir avgörande först i förhållande till den fysiska och sociala omgivningen som individen befinner sig i. Varken gener, hälsovård eller livsstil är var för sig, eller tillsammans, tillräckliga för att förklara variationer i hälsotillståndet.

Förenklingar av olika slag kritiserar och begrepp som osund livsstil, utslagning, individs möjlighet att göra val sätts in i ett socialt och kulturellt sammanhang. Frå-

gan som ställs är: Vilka är de biologiska processerna som leder till olikheterna i hälsan hos befolkningen?

Den nya psykiatriimmunologin presenteras. Det är medicinsk forskning med rötter i olika forskningstraditioner, till exempel neurovetenskap, immunologi, etologi, psykologi, neurologi, anatomi, psykiatri, epidemiologi och endokrinologi. Det handlar huvudsakligen om förhållandet mellan tre system i kroppen: det centrala nervsystemet, det endokrina systemet och immunsystemet, med studier över de gängse disciplingränserna. Forskningen vill finna svar på frågor kring relationen mellan beteende, handlingar och fysiologi, det vill säga försöka ta reda på om tankar, känslor och handlingar kan ha med immunsystemets aktiviteter att göra och om relationen i sin tur har med sjukdom och hälsa att göra.

Ett särskilt kapitel handlar om hjärt-och kärlsjukdomar, dess orsaker och yttringar, samt den förflyttning som dessa sjukdomar gjort inom olika samhällsgrupper över tid. Riskbegreppet förs också in som ett relevant begrepp för olika sjukdomar.

Bokens tredje avdelning övergår till den sociala och politiska verkligheten. Här beskrivs framväxten av sjukvården i den industrialiserade delen av världen och vilka konsekvenser detta fick för ett förbättrat hälsoläge. Hela den hälsofrämjande rörelsen i världen diskuteras, både som ett alternativ till den konventionella sjukvården men också som ett bredare ifrågasättande av vad hälsa står för. Konflikten som råder mellan att spara pengar i den alltför dyra sjukvården och behandling som inte uppfyller kraven på optimal och effektiv vård skärskådas.

I kapitel 10 debatteras vad som kan göras för att öka kvaliteten på sjukvården. Om förändringspotentialen ligger inom sjukvården eller utanför.

I den avslutande avdelningen diskuteras vilken typ av befolkningsdatabaser ett samhälle behöver för att upprätthålla en fungerande hälsopolitik. En alternativ framtidsvision byggd på den modell kring faktorer som bestämmer hälsan hos en befolkning och medicinens effekt och betydelse, som beskrivs i boken, presenteras. Det är ingen optimistisk vision man förmedlar, om inte ett brott sker i uppfattningen kring vilka faktorer som påverkar hälsan och hur dessa skall tacklas i samhället.

Det centrala i boken är kritiken av den moderna hälsovårdens roll för att förbättra hälsosituationen i ett land och vilken betydelse olika livsstilsval har för individen. Förutom de traditionella faktorerna som undermålig diet, dålig bostad, rökning, avsaknad av motion som orsak till individens hälsosituation, betonas även socialt stöd, identitetsfaktorer, uppfattningen att vara ojämlik, stress samt "resilience", med vilket menas avsaknad av att återhämta sig trots utmanande eller hotande omständigheter. Författarna visar övertygande att det är sociala faktorer som orsakar sjukdom och ohälsa i samhället samtidigt som samhället fortsätter att satsa stora resurser på hälsovård, vilket härmed drar pengar från sociala åtgärder som skulle kunna minska ohälsa.

Som så ofta blir det ändå ett antiklimax när författarna ger sina förslag på hur förändringen skall ske. Hur åstadkomma ett samhälle där människor känner socialt stöd, där jämställdheten ökar och där människor stärks i sin identitet i en värld av ökad ekonomisk ojämlikhet? Författarna nämner hälsoinformation som en väg att ändra på prioriteringar, vilket för en svensk publik inte kittlar fantasin.

Trots detta är det en spännande bok, med ett stort mått av nytänkande, men det går att fortsätta och fördjupa diskussionen där författarna slutar. Sjukrollen är en sådan intressant dimension. Varför och vid vilka tillfällen i livet vänder sig människor till sjukvården, sett ur ett socialt och kulturellt perspektiv? Det tvärvetenskapliga angreppet kan också utökas med att framhäva de kulturella och ekologiska faktorernas inverkan på hälsan samt den idag så relevanta frågan hur tekniska framgångar skall handhas i ett samhälle med bristande resurser.

Maj-Lis Follér

Att inspirera sjuksköterskor till forskning

VIGDIS GRANUM

Sjuksköterskan som vårdutvecklare och forskare

Studentlitteratur. Lund 1997.

"En legitimerad sjuksköterska måste kunna följa, utnyttja och medverka i forsk-

ning och utvecklingsarbete med särskild inriktning på omvårdnad av patienter...

Sjuksköterskan måste kunna

* söka, kritiskt granska och i det dagliga arbetet använda relevanta rön som dokumenterats från forskning och utvecklingsarbete

* initiera och bedriva utvecklingsarbete

* medverka i forsknings- och utvecklingsarbete" (SFS 1995:5)

I denna bok har Vidgis Granum, norsk sjuksköterska, lärare och forskare med mångårig erfarenhet av undervisning i ämnet, tagit sig an uppgiften att i bokform inspirera och ge idéer till förverkligandet av kompetensbeskrivningens krav i den praktiska verkligheten.

Boken behandlar alla de tre delar som sjuksköterskan måste behärska för att utveckla sitt yrkesområde. Första delen riktar in sig på sjuksköterskan som "forskningsskonsument". Hur skall hon/han på ett naturligt, självklart och kritiskt sätt ta till sig forskning och omsätta den i omvårdnadsarbetet? Hur ska man nå fram till att forskningsbaserad kunskap, där sådan finns att tillgå, blir grunden i omvårdnadsarbetet? Hur ska sjuksköterskan lära sig att få tillgång till den informationen? Den andra delen behandlar kravet på att utveckla ny kunskap genom egna projekt eller genom att delta i forsknings- och utvecklingsarbete. Granum beskriver två huvudfaktorer som kan utgöra såväl barriärer som förutsättningar för att lyckas med dessa uppgifter; ramfaktorer (t ex organisation, administration) och individuella faktorer hos den enskilda sjuksköterskan.

Författaren ger läsaren flera modeller för hur man som sjuksköterska kan utveckla verksamhet på en avdelning eller enhet i riktning mot ett problematiserande och kritiskt förhållningssätt till sitt omvårdnadsarbete, så att utvecklingsarbete och forskning kommer att utgöra grunden för detsamma. Frågorna hämtas i det dagliga arbetet men svaren söks i forskningsbaserad kunskap.

Boken är avsedd för studenter och intresserade sjuksköterskor. Som lärare i forskningsmetodik anser jag att den är lämplig i senare delen av sjuksköterskeprogrammet när studenten har fått en viss erfarenhet av praktiken, men framför allt lämpar den sig i de kurser och program som riktar sig till yrkesverksamma sjuksköterskor, t ex påbyggnadsutbildningar.

Sjuksköterskor i ledande ställning är ytterligare en intressant målgrupp, inte minst med tanke på att dessa är viktiga delar i de ramfaktorer som enligt Granum kan utgöra såväl en möjlighet som ett hinder för sjuksköterskors forsknings- och utvecklingsarbete i praktiken.

Eva Sahlberg Blom

Välkommen möjlighet till självreflektion för anställda och studerande i hälso- och sjukvårdssektorn

RAFAEL LINDQVIST (RED)

Medikalisering och professionalisering i vårdsektorn. Ett sociologiskt perspektiv

Studentlitteratur 1997. Pris: 281 kr.

Alla som tror att självreflektion är en värdefull aktivitet kan välkomna Lindqvists och medarbetarens nyutkomna bok som ger ett sociologiskt perspektiv på flera viktiga arenor och fenomen inom hälso- och sjukvården. Bokens kapitel avhandlar till synes ganska olika företeelser och det var först efter att ha läst flertalet av dem som känslan av självreflektion infann sig som en slags organiserande helhetsupplevelse. Detta beror kanske på bokens ursprung, vilket var en doktorandkurs i medicinsk sociologi som bokens redaktör ansvarade för. Denna resulterade i ett antal examinationspapers som sedan vidareutvecklades till bokens olika kapitel.

Bokens teman spänner över vitt skilda områden inom medicinsk sociologi, från analys av medikalisering av samhälleliga problem som en effekt av etablerandet av svenska välfärdssamhället, till en mer post-modernistisk präglad uppsats om kropp, kultur och stigma i ett medicinskt sammanhang. Enskilda kapitel handlar om sjuksköterskornas professionalisering och fackliga organisering, om teorier bakom psykisk ohälsa och arbetslöshet, ett ger ett sociologiskt perspektiv på förtidspensioneringarnas utveckling, ett annat skildrar olika intressenters kamp om hur "elöverkänslighet" skall definieras.

Samtliga dessa teman har anknytningar till högaktuella diskussioner om företeel-

ser inom hälso- och sjukvårdens verksamhet. För en representant för en av vårdprofessionerna som undertecknad, erbjöd läsningen av boken en annorlunda referensram än den jag vanligen utgår ifrån när jag funderar, diskuterar och undervisar om dessa fenomen. Även om man väljer att inte okritiskt ta till sig de presenterade perspektiven så ger boken en öppning mot välkända fenomen från en ny vinkel, vilket innebär en mycket stimulerande läsupplevelse.

Det är därför lite tråkigt att denna bok, liksom en del andra av Studentlitteraturs utgivning den senaste tiden, präglas av ett bitvis ofärdigt intryck. På några ställen i boken förekommer språkliga konstruktioner som borde fått förlagsredaktören att rycka in till författarnas hjälp. Måne gör man bedömningen att man kan dra ner på kvaliteten för att slippa höja priset, men åtminstone undertecknad beklagar denna strategi.

Sammantaget kan boken rekommenderas anställda och studerande inom hälso- och sjukvårdssektorn som hjälpmedel för stimulerande självreflektioner över den egna verksamheten. Den skulle med fördel kunna användas som brevidläsningsbok på kurser inom områdena socialmedicin/samhällsmedicin/folkhälsovetenskap.

Per-Olof Östergren

Självklar kurslitteratur i all utbildning för arbete med funktionshindrade

KARL GRUNEWALD

Medicinska omsorgsboken

Natur och Kultur 1996.

Detta är den fjärde reviderade upplagan av Medicinska omsorgsboken. Boken är indelad i 17 kapitel och har skrivits av 12 olika författare. Boken är kraftigt reviderad sedan tredje upplagan, men framför allt vad gäller avsnitten som handlar om genetik och nya handikapplagen LSS. Boken har ett särskilt kapitel om lagar och myndigheter. Den medicinska omsorgsboken är avsedd att användas vid utbildning av vårdpersonal.

I och med att många olika författare har

medverkat, varierar kvaliteten och stilen i de olika kapitlen. De första kapitlen är försedda med små rutor, där det viktigaste i kapitlen tas fram och vad eleven bör veta. Karl Grunewald är huvudförfattare och själv ansvarig för 6 av de 17 kapitlen, alla med mycket hög kvalitet. Boken täcker både historik, definition och orsaker till utvecklingsstörning. Det finns flera medicinska kapitel som berör hjärnans utveckling, genetiska orsaker, olika syndrom och sjukdomar som orsakar förståndshandikapp, motoriska, syn-hörselhandikapp, epilepsi, psykiatriska tillstånd samt problem från tänder och munhåla. Boken avslutas med 3 kapitel som berör rättigheter och lagstiftning.

Några skönhetsfläckar finner man i boken. I och med att det är så pass många medförfattare upprepas ibland vissa delar i de olika kapitlen. I kapitlet om hjärnans utveckling och anomalier talar man om progressiva och regressiva felbildningar, ett synsätt som förefaller något föråldrat. I kapitlet *Kliniska syndrom* har man felaktigt placerat fragil X-syndromet under könskromosomavvikelser. Fragil X-syndromet borde istället placeras under avsnitt 2.2, syndrom beroende på gen-defekter. Slutligen har man i kapitlet *Psykiatriska komplikationer hos vuxna utvecklingsstörda* nämnt att Cornelia de Langes syndrom innebär ett sällskadande beteende, vilket sannolikt inte är fallet. Detta är enbart typiskt vid Lesch-Nyhans syndrom.

Sammanfattningsvis bör den fjärde reviderade upplagan av Medicinska omsorgsboken ingå som en självklar kurslitteratur i all utbildning av vårdpersonal som arbetar med funktionshindrade, men även vid utbildning av läkare och lärare.

Göran Annerén

Gripande fallbeskrivningar av mor-barn-samspel i ut-satta familjer

INGRID HÅRSMAN

Om det tidiga samspillet mor-barn och barnets utveckling i familjer med missbruksproblem

Socialhögskolan. Rapport i socialt arbete nr 82, 1997.

I föreliggande rapport redovisas ett delprojekt inom Projekt R som står för en

modell där missbruksproblematik studeras utifrån relationsmönster. Projektet avser att belysa dels hur samspillet mellan mor och barn utvecklas när modern har missbrukat narkotika under graviditeten, dels moderns upplevelse av och inställning till föräldraskapet. Rapporten inleds med en omfattande teoretisk bakgrund och tidigare forskning om tidigt mor-barn-samspel, vilket följs av en beskrivning av fallstudien och avslutas med en sammanfattning och diskussion.

Fallstudien omfattade tre mödrar med spädbarn som vistades på ett behandlingshem. Beroende på vistelsens längd så varierar antalet intervjuer och observationer för de olika mor-barnparen samt hur länge det var möjligt att följa respektive par. Alla tre mödrar har dock besvarat samma intervju och observerats tillsammans med sina barn, medan samtliga barn har bedömts med Griffiths' utvecklingsskala.

Kopplingen mellan de olika teoretiska perspektiv som inleder rapporten och resultaten från fallstudien känns något haltande, framför allt vad gäller Sterns teori om självets utveckling. Slutsatserna utifrån både intervjuer och observationer är att mödrarna har stora svårigheter med föräldraskapet och med att relatera till sina barn. Det krävs mycket hjälp och tidiga insatser om de här mammorna skall kunna överge missbruket och kunna gå in i modersrollen. En slutsats man drar som läsare är att problembilden för dessa mödrar och barn är oerhört komplex, därför krävs en samordning och ett samarbete mellan flera olika instanser för att hjälpa både föräldrar och barn.

Rapporten är välskriven och innehåller flera åskådliga och berikande beskrivningar av mor-barn-samspel. Informationen som erhålls genom fallbeskrivningarna är av stort värde då kunskapen om hur tidiga relationer utvecklas i familjer med missbruksproblematik är begränsad. Möjligheterna att studera missbrukande mödrar är begränsade bl a därför att gruppen torde vara relativt liten i Sverige och därför att det är svårt att involvera dessa mödrar i forskning. Trots att gruppen missbrukande mödrar är liten, så är effekterna av missbruket och mödrarnas sociala situation långtgående för både mödrarnas och barnens fysiska och psykiska hälsa. En utförligare diskussion kring såväl praktiska konsekvenser som implikationer för fortsatt forskning skulle ha gett rapporten

ytterligare tyngd. Sammanfattningsvis ger dock rapporten ett värdefullt bidrag till kunskapen om samspel och relationer för missbrukande kvinnor och deras barn. Rapporten bör dessutom ingå i såväl utbildning av och fortbildning för professionella inom socialtjänst och olika vård- eller behandlingsinsatser.

Lene Lindberg

Barn till psykiskt störda föräldrar - psykosociala aspekter

ANNEMI SKERFVING

Barn till psykiskt störda föräldrar - Sårbarhet, risker och skyddande faktorer. En kunskapssammanställning

FoU-enheten/psykiatri, Västra Stockholms sjukvårdsområde

Barn till psykiskt störda föräldrar är en grupp barn som länge varit påfallande osynliga. Annemi Skerfving's kunskapssammanställning om dessa barns situation, bidrar till att den kunskap som forskning inom ämnesområdet tagit fram, inte den också förblir osynlig utan möjlig att använda.

Kunskapssammanställningen ingår som en del i Barnprojektet, ett samarbetsprojekt mellan Socialtjänsten i Stockholm och Västra Stockholms sjukvårdsområde, varvid efterfrågades ett bättre samarbete mellan socialtjänst och psykiatri.

I rapporten ges en omfattande samlad genomgång av utländska och svenska forskningsresultat och artiklar företrädesvis från de två senaste decennierna, där urvalet har gjorts utifrån ett psykosocialt perspektiv. Sammanställningen ger inte anspråk på att vara någon fullständig genomgång, men vill ge en orientering i ämnet. Utgångspunkten har varit att resultatet skall vara intressant och användbart, både för personal inom psykiatri, socialtjänst, barnpsykiatri och barnhälsovård.

Rapporten belyser tre problemområden som forskningen koncentrerats till. Ett område omfattar studier om psykiska störningar i samband med barnafödande "post

partum", och behandlar psykosor och depressioner post partum och konsekvenser i form av störningar i samspelet mellan mor och barn samt i barnets beteende och utveckling. Ett andra problemområde är det som kallas "högriskstudier", prospektiva, longitudinella studier av barn till riskmödrar, främst barn till mödrar med schizofreni eller barn vars båda föräldrar är psykiskt sjuka eller störda, och som syftar till att identifiera individer som är särskilt sårbara för att utveckla psykiska störningar. Den tredje typen är studier om "resilience" - barns mentala återhämtningsförmåga - om risker och skyddande faktorer och vad som gör att barn i utsatta situationer klarar sig.

Dessutom belyses en del forskning kring barnens egna upplevelser av sin situation, en del rapporter om det professionella nätverkets agerande samt redovisas några exempel på hjälp- och stödsatser till barnen och deras psykiskt störda föräldrar.

Ett genomgående tema som rapporten belyser är barnens utsatthet i familjer där föräldrarna har allvarliga psykiska problem. Dessa barn löper större risk än andra barn att utveckla känslomässiga problem, beteende- och utvecklingsstörningar och i viss mån även psykiska och somatiska sjukdomar. Rapporten lyfter fram hur en mångfasetterad problembild av psykosocial och socioekonomisk art, med relationsproblem, missbruk separationer, traumatiska upplevelser, barnens utsatthet för föräldrarnas fiendlighet utgör omfattande påfrestningar för barnen i dessa familjer. Tydliga linjära orsakssamband är dock svåra att finna. Rapporten visar också att de flesta barn till psykiskt sjuka föräldrar växer upp till välfungerande vuxna som tar ansvar för sig själva och sina egna barn. Flera artiklar visar att en viktig faktor synes vara barnets egna personliga egenskaper och förmåga till social kompetens, men också hur relationen mellan barn och föräldrar tycks ha en stor betydelse för att barnet skall kunna utveckla dessa skyddande personliga egenskaper, ibland kombinerat med ett fungerande stödnätverk.

Just i detta påpekande framträder rapportens svaghet, nämligen att artiklar med en utpräglad medicinsk eller neurologisk inriktning har valts bort i kunskapssammanställningen. Som författaren ibland berör är fler faktorer än de psykosociala viktiga i förståelsen av processen

kring barnen till psykiskt sjuka föräldrar. Kunskapen kring dessa barns situation kompliceras av att det sannolikt hos vissa barn finns en ökad genetiskt betingad sårbarhet att utveckla psykisk sjukdom. Dessutom framkommer att barn med svårigheter i sin tur kan påverka föräldrarnas psykiska hälsa och sätt att relatera till barnet. Situationen i familjer med psykiskt sjuk förälder är, visar rapporten, inte linjär och enkel, utan cirkulär och komplex. Kunskapssammanställningen hade därför vunnit på att inte helt utesluta den forskningsinriktning som mer fokuserar kring barnets biologi och genetik.

Annemi Skerfving har trots detta, genom det omfattande arbetet att samla forskningskunskap om barn till psykiskt störda, ändå på ett mycket värdefullt sätt via denna lättlästa kunskapssammanställning både synliggjort dessa barns situation, samtidigt som hon också använt sig av kunskapen i sin analys. Rapporten utgör ett välkommet tillskott i den nu allt mer fokuserade debatten om familjerna kring psykiskt sjuka personer, och kan med fördel användas i dialog och utbildning kring målgrupper som är satta att stödja dessa familjer, eller familjer i övrigt.

Margareta Östman

Våra recensenter

Maj-Lis Föllér är universitetslektor i humanekologi, Göteborgs universitet, *Eva Sahlberg Blom* t f lektor, inst för vårdvetenskap och omsorg, Högskolan i Örebro, *Per-Olof Östergren* t f överläkare och forskare, socialmedicinska avdelningen, MAS, *Göran Annerén* docent och överläkare, avd för klinisk genetik, Akademiska sjukhuset, Uppsala, *Lene Lindberg* fil dr och leg psykolog, Centrum för barn- och ungdomshälsa, Huddinge, *Margareta Östman* socionom och doktorand, inst för psykiatri, Lunds universitet.